

УДК 314.156.(477)

Біполярність концепції ноосфери В.І. Вернадського: пасіонарність та ноетика

О.В. ЧУЙКОВА

Одеський національний медичний університет, м. Одеса, Україна,
E-mail: mallena07@inbox.ru**Авторське резюме**

В статті розглядається біполярність концепту ноосфери на прикладі ідей послідовників В.І. Вернадського. Ідея «біохімічної речовини», що пронизує біосферу Землі, є енергією з біполярним зарядом: з одного боку, це енергія без жодної моральної ознаки, що здатна заразити натовп-юрбу, імморальна і називається пасіонарністю, з іншого — біосфера Землі має антиентропійний склад і здатна самотійно запобігати стохастичності етногенезу. Ноетика має гармонізувати душу, дух, тіло та поєднати розум з вірою, що є давньою філософською проблемою, а також метою ноетики. Біполярність біосфери та ноосфери загалом полягає в констатації того факту, що існують пасіонарії, які задля здійснення своєї мети або ідеї нехтують своїм життям та життям інших людей, та водночас поряд існують ноетичні люди, для яких жодна ідея або мета не варта життя людини, тобто життя як таке є найвищою цінністю ноетичної людини.

Історія розвитку концепції В.І. Вернадського у працях його ідейних послідовників розподіляється на дві гілки: біосфера, з якої виходить біоетика, та ноосфера, з якої виходить ноетика. Поняття біосфери включає в себе не тільки етичну, життєзберігаючу складову, про що свідчить характеристика поверхні Землі як «ентропійної», але й той життєорганізуючий заряд енергії, що має імморальну характеристику, екстремальну, є також відхиленням від видової норми людства і називається пасіонарністю. Водночас в процесі розробки ідеї пасіонарності Л.М. Гумільов розшифровував концепцію ноосфери, і його тлумачення її «віддзеркалюючих» властивостей щодо думок та досліджень людства в цілому та в тому числі вчених дало можливість нестримну спрагу до вчених експериментів, досягнення вчених цілей будь-якою ціною виділити так звану групу вчених-пасіонаріїв, що також є імморальними у своєму захопленні метою вченої сенсації, прогресу. Але потім, згідно з ідеями Л.М. Гумільова та філософа-постмодерніста Славоя Жижека, відбувається «повернення» всіх негативних учених розробок самим ученим, тому що «віддзеркалюючі» здібності ноосфери притаманні їй як речі-у-собі, тобто впливу з боку вчених ноосфера не піддається.

Ключові слова: ноосфера, біосфера, ноетика, пасіонарність, екстремальна ознака, антиентропія, біохімічна речовина.

Bipolarity of conception of noosphere of V. Vernadskyi: passionaire and nooethics

E.V. CHUIKOVA

Odessa national medical university, Odessa, Ukraine, E-mail: mallena07@inbox.ru

Abstract

In the article creative potential of concept of noosphere is examined in bipolarity of ideas of in «absentia» students of V. Vernadskyi. An idea of «biochemical substance» that pierces the biosphere of Earth is energy with a bipolar charge: from one side, it is energy without any moral sign that is able to infect crowd-crowd, immoral and named passionaire, from other - the biosphere of Earth has antientropy composition, must harmonize the soul, spirit, body and connect a mind with a faith, that is an old philosophical problem, and also aim of nooethics. Bipolarity of noosphere consists in establishments of that fact, that exist passionaires that for the sake of realization of the aim or idea ignore the life and life of other people, and at the same time alongside there are nooethics people for that not a single idea or aim deserves life of man, id est life as such is the greatest value of nooethics man.

History of development of conception of V. Vernadskyi in labours of him ideological followers distributed on two branches: biosphere, bioethics, and noosphere from that will nurse nooethics, goes out that. The concept of biosphere includes for itself not only an ethic, constituent, to what description of terrene of testifies «entropy», but also that a charge of energy, that has immoral description, extreme, is also deviation from the specific norm of humanity and named passionaire.

At the same time in the process of development of idea of passionaire of L.N. Gumilev decrypted conception of noosphere, and his interpretation her «smooth surface» properties in relation to ideas and researches of humanity on the whole and including gave scientists possibility unrestrained thirst to the scientists of experiments, achievement of scientists of aims by any price to distinguish the so-called group of вчених-пасіонаріїв, that also імморальними in the fascination the aim of scientific sensation, progress.

Keywords: noosphere, biosphere, nooethics, passionaire, extreme sign, antientropy, biochemical substance.

Постановка проблеми. Концепція біосфери та ноосфери В.І. Вернадського є багатовимірною та плідною для вчених сьогодення. Ідеї пасіонарності, що характеризують підвищену імморальну енергійність людей, співіснують з ідеями біоетики, що виходять з концепту «біосфера», та ноетики, що виходить з концепту «ноосфера».

Аналіз досліджень та публікацій. Концепцію пасіонарності до цього часу визнають, перш за все, авторською, що краще за все описана самим Л.М. Гумільовим у книзі «Етногенез та біосфера Землі». Біосфера та біоетика стали окремим напрямком гуманітарного знання, що зорієнтоване на синтез природних (медичних) та філософських знань. Засновником біоетики є В.Р. Поттер [4]. В Україні його ідеї знаходяться на стадії розвитку. Проблеми ноетики, що виходять з концепту ноосфери В.І. Вернадського, досліджує академік В.М. Запорожан. Концепцію ноосфери в її філософському контексті (як річ-у-собі І. Канта та постмодерністському заламанні) досліджує Славою Жижек. Але проблеми співвідношення біполярних ідей, що виходять з концепції біосфери як переумови появи ноосфери та вже ноосфери В.І. Вернадського, поки що не досліджено. Саме тому ми вважаємо наше дослідження актуальним та новим для філософського знання і відображення сучасної загальнолюдської ситуації.

Мета дослідження полягає в необхідності адекватно відобразити сучасні актуальні наукові та соціальні процеси й тенденції, що показують людський екстремальний та гармонійний потенціал і його наслідки, виходячи з визначення про людство як потужну геологічну силу Землі.

Виклад основного матеріалу. В концепції В.І. Вернадського концепт біосфери виявляє себе в антропологічному вимірі через етногенез та людину-пасіонарія, потім він змінюється концептом ноосфери (та входить в його склад, саме тому ми найчастіше будемо говорити про ноосферу, маючи на увазі в тому числі біосферу) та відповідною формацією людини, але в цілому обидва концепти є складовою однієї ідеї: людина стала геологічною силою Землі, що, завдяки своєму розуму, розумній діяльності здатна впливати на стан планети на одному рівні з силами природи. Якщо пасіонарії є імморальними екстремалами, з підвищеним енергійним складом, що повинні змінити склад етносу нахшталт «підвищення температури» при хімічній реакції, без якої не може бути самої реакції, то ноетична складова процесу є нейтралізуючою, гармонійною складовою загального процесу розвитку людства. При цьому пасіонарію відповідає концепт біосфери, в той час як ноетика виходить з концепту ноосфери.

«Пасіонарность — это эффект энергии живого вещества биосферы, описанный В.И. Вернадским, проявляющийся в пси-

хике людей. Пасіонарность не возникает из тех или иных ландшафтных условий. Она возникает как новый признак, т.е. при изменении генотипа. Это явление хорошо известно и называется мутацией. Устраняется пасіонарность естественным отбором как всякий экстремальный признак. ...Первоначальный заряд энергии (биохимической, описанной В.И. Вернадским) расходуется вследствие сопротивления среды, что ведет к гомеостазу — равновесию этноса с ландшафтным и человеческим окружением, т.е. к превращению его в реликт, когда он находится в пережиточном (персистентном) состоянии, лишенном творческих сил. Именно благодаря высокому накалу пасіонарности происходит взаимодействие между общественной и природной формами движения материи, подобно тому как некоторые химические реакции идут лишь при высокой температуре и в присутствии катализаторов...» [1, с. 220].

Специфіка концепту «ноосфера» полягає в її віддзеркалюючому потенціалі: тобто всі вчинки людини повертаються їй самій, прикладом чого є концепт Солярису як річ-у-собі, за визначенням Славою Жижека [2]. Отже, це ноосфера є річчю-у-собі. В свою чергу, ноетика спрямована проти ентропійної поведінки людини, тому що це прирівнюється до самогубства людства. Таким чином, пасіонарії, екстремали в житті і в науці є антиприродним явищем, мутацією, що підлягає поступовому викресленню з генотипу людства. Вчені-експериментатори дорівнюють екстремалам-пасіонаріям, тому що їх дослідження є імморальними і така ситуація потребує коригування, тому зараз розум є вагомим геологічним чинником і діяльність учених має поєднувати принципи християнської моралі з науковою діяльністю, щоб людство не зруйнувало само себе.

Пасіонарій — це енергійна, пристрасна людина без критеріїв добра та зла, що здатна заради примарної ідеї пожертвувати своїм життям та іншими життями, в тому числі нащадками. Ідея для пасіонарія має більшу цінність, аніж життя. Ноетична людина, навпаки, заради збереження життя, цінність якої для неї є абсолютною величиною, здатна робити всілякі вчинки.

У науковому контексті пасіонарність та ноетика актуальні в останній час, коли відбуваються глобальні деформації планети завдяки розуму людини. Існують два типи вчених — пасіонарій, що науковий експеримент чи наукове відкриття ставить вище за людське життя, та ноетичний вчений, що втілює в своїй особі вищу віру та наукове знання водночас та спрямовує свою діяльність на толерантне, «тендітне» ставлення до людини як такої.

«...формирование нового этноса всегда связано с наличием у некоторых индивидов неоторимого внутреннего стремления к целена-

правленної діяльності, завжди пов'язаної з зміною оточення, суцільного або природного, причому досягнення наміченої цілі, часто ілюзорної або губительної для самого суб'єкта, представляється йому ціннішим навіть власної життя. Таке, безсумнівно, рідко зустрічається явище, є відхиленням від видової норми поведінки, тому що описаний імпульс знаходиться в опозиції к інстинкту самозбереження і, відповідно, має зворотний знак. Пасіонарність окремого людини може протидіяти з будь-якими здібностями: високими, середніми, малими; вона не залежить від зовнішніх впливів, вважається рисою психічної конституції даної людини; вона не має відношення к етиці, однаково легко породжає подвиги і злочини, творчість і руйнування, благо і зло, виключає тільки рівнодушність... [1, с. 218].

Пасіонарність — це енергія, продукт біохімічних реакцій Землі, а ноосфера це щось інше, вона віддзеркалює нам наші думки, повертає назад, і якщо це були згубні для оточення ідеї, то ноетичний вчений буде носієм відчуття провини, навіть із драматичним завершенням життя, про що йдеться у «Солярисі» С. Лема та А. Тарковського. Драматизм вченого з відчуття провини, вплив Солярису на його стан філософськи заглиблює Славоу Жижек у своєму дослідженні [2]. Таку саму позицію у трактуванні впливу на людину ноосфери демонструє Л.М. Гумільов: «...Человеческий разум не является формой энергии, а производит действия, как будто ей отвечающие. Отмечая это как эмпирический факт, я думаю, что дальнейшее развитие научных данных позволит нам выйти из этих, может быть, кажущихся противоречий с... законом сохранения энергии» [1, с. 297]. В цьому різниця між пасіонарністю як складовою етногенезу та пасіонарністю як екстремальною складовою вченого-експериментатора: пасіонарність як складова етногенезу є різновид енергії та водночас пасіонарність вченого та ноетика є тільки відображенням думок та вчинків вчених, ніби вони віддзеркалюють від поверхні «річчю-у-собі».

На питання, що саме є пріоритетом — пасіонарність чи ноосфера з ноетикою — вже є відповідь самого засновника концепції біосфери: «Вспомним, что открытие биохимической энергии живого вещества было сделано В.И. Вернадским... В поисках ответа было создано учение о биосфере — оболочке Земли, обладающей антиэнтропийными свойствами. Но ведь люди — тоже часть биосферы. Следовательно, энергия живого вещества пронизывает наши тела, наших предков и будет пронизывать тела наших потомков, стимулируя разнообразные этногенезы» [1, с. 228].

Тому, в силу відкриття характеру «антиентропії» біосфери Землі, тобто націленого на збереження життя, проти хаосу і руйнування,

пасіонарність — це дійсно «відхилення від видової норми» людства. І вектор розвитку при цінності життя в ході розвитку розумної діяльності людства і є вектором ноетики як науки і вектором появи ноетичної формації «нових» людей. «...Ноосфера — это новое, эволюционное состояние биосферы, при котором разумная деятельность человека становится решающим фактором ее развития. ...В.И. Вернадский показал, что факторами последней перестройки биосферы служат научная мысль и коллективный труд человечества, давно уже ставший мощной геологической силой» [3; С. 104-106].

Таким чином, сама Земля у своїх витках існування націлена на збереження життя, на збереження «ноетичної» формації людей на відміну від пасіонарних-екстремалів.

Водночас ми не можемо однозначно охарактеризувати пасіонарність тільки як зайву, негативну складову етногенезу, тому що завдання щодо започаткування етносу або нового наукового напрямку належить тільки пасіонарям за висловом Л.М. Гумільова: «Мы не беремся судить, лежит ли в основе пассионарности единый ген или комбинация генов, рецессивный этот признак или доминантный, связан ли он с нервной или гормональной деятельностью организма? На эти вопросы пусть ответят представители других наук. Наша задача, этнологическая, выполнена. Мы обнаружили наряду с общественными биогеографическое развитие антропосферы и причину его вызвавшую» [1, с. 231-232].

Отже, потрібна полярність (що відреагує на пасіонарність як чинник виникнення нового етносу), деякий каталізатор, який на рівні дії на розумову діяльність людини очистить людство від екстремальної, аномальної для збереження виду, ознаки шляхом етико-раціональної регуляції діяльності людини на рівні науковому і культурному в його дії на довкілля і собі подібних. Інакше вчений-експериментатор-пасіонарний здатний згубити людство заради своєї «високої наукової мети».

Висновки. 1. Подібне пасіонарності та ноетики є в уявленні про людство як геологічну силу Землі. Це є фундаментом для того, щоб ставити ці ідеї поруч. Пасіонарні ідеї також у тому, що ноосфера віддзеркалює, повертає вчинки та наміри людини назад їй, про що говорять Гумільов та Жижек. Солярис, що є художньою, кінематографічною метафорою та філософським концептом ноосфери, є такою самою річчю-у-собі, що не підлягає впливу та контролю, а навпаки повертає вченим їхні гріхи проти людства і формує так зване «солярістичне співтовариство», що складається з учених з відчуттям провини. «...Человеческий разум не является формой энергии, а производит действия, как будто ей отвечающие. Отмечая это как эмпирический факт, я думаю,

что дальнейшее развитие научных данных позволит нам выйти из этих, может быть, кажущихся противоречий с... законом сохранения энергии» [1, с. 297].

2. Специфіка антропологічного виміру в позиції нової формації людини: пасіонарій є енергійною людиною, а ноетична людина спирається на християнські принципи, тобто є гармонійним поєднанням природної складової та духовної. Ноетична людина поєднує наукові, природознавчі знання (наприклад, медицина) з гуманітарними, з релігійними, тобто вона рятує тіло, душу та дух людини.

3. Біполярне співвідношення ідей полягає в тому, що пасіонарій нехтує всіляким життям заради ідеї (навіть прогресивної, прекрасної і справедливої це є неприпустимим), а ноетична людина навпаки цінність життя ставить вище за все. Пасіонарність — це екстремальна ознака, що з покоління в покоління відходить з генотипу. Ноетична людина — врівноважена людина, що, спираючись на християнську (загальнолюдську) мораль та керуючись виключно доцільністю, фізично рятує життя людям і всьому живому; належить до принципів «розумної віри». Ознака «розумної віри» полягає в тому, що вона є незалежною від конфесії та напрямку релігії, прикладом чого є однаковий вектор діяльності медика-протестанта Швейцера та православного медика Войно-Ясенецького, що також є поєднанням медицини та релі-

гії як прояв «матеріалістичної теології». Тобто «ноетична людина» трансформує реальність з метою не покращення життя людини, а покращення самої людини та врятування життя фізичного й духовного. Пасіонарність пише про історію створення людства завдяки етносам та пасіонарям, а ноетика віднесена у майбутнє. На цей час є тільки поодинокі особистості ноетичних людей (А.Швейцер, В.Ф. Войно-Ясенецький, інші).

Таким чином, на підвалині єдиного уявлення про людину та ноосферу, концепції пасіонарності та ноетики є біполярними проявами однієї концепції, що доповнюють і штовхають людство до розвитку та водночас знаходяться у стані взаємодоповненості одна до одної.

Таким чином, також єдиною основою для пасіонарності та ноетики є неогоїстична поведінка носіїв цих ідей, тому що несамотождність, відсутність егоїзму, альтруїзм характеризують однаково як пасіонарів, так і ноетичних людей. Тільки вектор прикладання зусиль та цінності у цих двох типів людської енергії є різноспрямований, тобто біполярний: пасіонарій має метою кардинальну зміну оточення, насильницького втілення ідей, носієм яких він є проти власної волі, ноетична людина має метою збереження життя людини, принципу ненанесення шкоди, цілісного сприйняття світу та людини як поєднання тіла, душі та духу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. — М.: Логос, 1989. — с. 430.
2. Жижек Славой. Вещь из внутреннего пространства // Гендерные исследования, № 9 (1/2003): Харьковский центр гендерных исследований. — 346 с. — С. 211-253.
3. Запорожан В.Н. Ноэтика в этическом кодексе медицины XXI столетия. — О.: ОНМедУ, 2011. — 168 с.
4. Поттер Ван Ранселер. Биоэтика — мост в будущее. - Киев: 2002. - 216 с.

Стаття надійшла до редакції 07.10.2014

REFERENCES:

1. Gumilev L.N. Etnogenez i biosfera Zemli (Ethnogenesis and biosphere of the Earth). M.: Logos, 1989. p. 430.
2. Zhizhek Slavoy. Vesch iz vnutrennego prostranstva (Thing of the internal space). Gendernyie issledovaniya, № 9 (1/2003): Harkovskiy tsentr gendernyih issledovaniy. 346 p. P. 211-253.
3. Zaporozhan V.N. Noetika v eticheskom kodekse meditsiny XXI stoletiya (Noetika in the code of ethics of medicine XXI century). O.: ONMedU, 2011. 168 p.
4. Potter Van Ranseler. Bioetika — most v budushee (Bioethics - a bridge to the future). Kiev: 2002. 216 s.

Чуйкова Олена Володимирівна - кандидат філософських наук, старший викладач
Одеський національний медичний університет
Адреса: 65029, м. Одеса, вул.Ольгіївська, 13
E-mail: mallena07@inbox.ru

Chuikova Elena Volodimirivna - PhD in philosophy, senior Lecturer
Odessa national medical university
Address: 13, Olgievscay Str., Odessa, 65029
E-mail: mallena07@inbox.ru